

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН ДІТЕЙ НА ЕТАПІ ПЕРЕХОДУ ВІД СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ДО МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

УДК 159.9:364.28:37.061

МОРОЗ О.І.

старший викладач кафедри вікової та педагогічної психології Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. С.Дем'янчука, м. Рівне

В статті представлені та обговорюються дані експериментального вивчення особливостей формування міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку в умовах навчально-виховних комплексів

Ключові слова: спілкування, міжособистісні взаємини, старший дошкільний вік, молодший шкільний вік

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ДЕТЕЙ НА ЭТАПЕ ПЕРЕХОДА ОТ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО К МЛАДШЕМУ ШКОЛЬНОМУ ВОЗРАСТУ

В статье представлены и обсуждаются данные экспериментального изучения особенностей формирования межличностных взаимоотношений детей на этапе перехода от старшего дошкольного к младшему школьному возрасту в условиях учебно-воспитательных комплексов

Ключевые слова: общение, межличностные взаимоотношения, старший дошкольный возраст, младший школьный возраст

Утвердження демократичних норм суспільного життя ставить нові вимоги до соціального, психологічного та духовного розвитку дитини, її підготовки до подальшого навчання та життєдіяльності. Особливе значення в особистісному становленні дитини відіграє спілкування, в ході якого вона вступає в різносторонні взаємини з дорослими та однолітками.

Аналіз літературних джерел дозволяє констатувати активний інтерес науковців до питань онтогенезу спілкування (Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.В.Запорожець, И.І.Лісіна, О.М.Леонт'єв, С.Д.Максименко, А.Г.Рузька, Д.Б.Єльконін), особливостей розвитку спілкування у різних видах діяльності дошкільників, зокрема, пізнавальної (Д.Б.Годовкіна, М.Г.Єлагіна, М.І.Лісіна, А.Г.Рузька, О.О.Смірнова) та ігрової (Т.В.Антонова, Н.А.Короткова, С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Н.Я.Михайленко). У ряді досліджень показано, що створення сприятливих умов міжособистісної взаємодії дітей, педагогів і дітей, батьків і дітей стає значущим чинником досягнення позитивної соціальної ситуації розвитку дитини (Л.І.Божович, С.Г.Якобсон). З'ясуванню ролі і функцій спілкування у спільній діяльності дітей присвячені дослідження Я.Л.Коломінського, О.Л.Кононко, Т.О.Піроженко, Т.О.Рєпіної, О.О.Смірнкової, Є.В.Субботського, Р.К.Терещук.

Водночас недостатньо розробленими залишаються питання розвитку міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку у умовах освітніх закладів нового типу, з'ясуванню яких і присвячене наше дослідження. Метою даної статті є обговорення даних експериментального вивчення особливостей форму-

вання міжособистісних взаємин дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку в умовах навчально-виховних комплексів.

Всього дослідженням було охоплено 86 дітей старшого дошкільного та 86 дітей молодшого шкільного віку (учні 1-го класу 6 та 7 років). 86% дошкільників та 77% учнів першого класу виховуються в повних сім'ях. В усіх неповних родинах відсутній батько, а діти виховуються мамами. Бабусі і дідуся беруть систематичну участь у вихованні онуків у 40%, епізодичну – у 35% випадків. Майже половина сімей (49% у випадку дошкільнят та 47% у випадку учнів першого класу) має 2 і більше дітей.

Дані про освітній ценз батьків виявилися такими. У дошкільнят 47% мам мали вищу, 9% - неповну вищу, 37% - середню спеціальну і лише 1% середню освіту (у тат відповідні показники виявилися: 20%, 5%, 65% і 5%). Подібним є освітній ценз і в батьків учнів першого класу. Так, вищу освіту мали 49% мам (28% тат), неповну вищу – відповідно 9% і 1%, середню спеціальну – 37% і 44%, середню – 5% і 19%.

В окремих квартирах проживають сім'ї всіх обстежуваних дошкільників (при цьому 44% дітей має свою кімнату) і 86% сімей учнів першого класу (свою кімнату має 33% дітей).

Для з'ясування особливостей міжособистісних взаємин дітей ми скористалися на першому етапі дослідження методом експертного оцінювання. В ролі експертів виступили практичні психологи та педагоги, котрі працювали з обстежуваними (п'ять експертів, коефіцієнт узгодженості оцінок яких склав 0,8).

1 параметр оцінювання - *Загальний стан здоров'я* - включав такі показники як загальна оцінка стану здоров'я дитини, її ставлення до рухливих занять, до їжі, особливості сну, оцінка переважаючого настрою та оцінка зовнішності. Порівняльний аналіз (як по цьому, так і за іншими параметрами) проводився між оцінками дошкільників та молодших школярів загалом, та між оцінками хлопчиків і дівчаток у кожній віковій групі зокрема.

На думку експертів, лише 58% дошкільників (54% хлопчиків та 60% дівчаток) і молодших школярів (56% хлопчиків та 57% дівчаток) має міцне здоров'я, тоді як 6% дошкільників (відповідно 7% і 5%) і 8% молодших школярів (відповідно 13% і 4%) характеризуються хворобливим станом здоров'я. Загалом, ця не дуже оптимістична оцінка відображає загальні проблеми зі станом здоров'я населення України сьогодні.

У 59% дошкільників (55% хлопчиків та 66% дівчаток) переважає веселий, життєрадісний настрій, і лише у 4% (відповідно 6% і 3%) – стан невдоволення оточенням. Важливо, що в умовах НВК перехід до систематичної шкільної освіти не спричинює погіршення психоемоційних станів у більшості дітей, навпаки, мають місце навіть деякі позитивні тенденції. Так, переважання веселого, життєрадісного настрою педагоги зауважують у 72% першокласників (64% хлопчиків і 79% дівчаток), тоді як кількість постійно невдоволених оточенням зменшується до 3% (5% хлопчиків, серед дівчаток таких не виявилось).

73% дошкільників (74% хлопчиків та 73% дівчаток) любить заняття фізкультурою та рухливі ігри. У першокласників цей відсоток складає 77% (відповідно 82% і 72%). У 25% дошкільників (23% і 27%) та 20% першокласників (13% і 28%) успіхи на фізкультурних заняттях та в рухливих іграх посередні, що і не дивно, враховуючи у скількох дітей хворобливий або ж посередній стан здоров'я. Решта дітей (причому це, як не дивно, лише хлопчики, як серед дошкільників, так і серед учнів першого класу) взагалі не любить рухливі ігри та заняття фізкультурою.

63% дошкільників (відповідно 54% і 71%) та 64% першокласників (65% і 62%) притаманний добрий апетит, тоді як 7% (7% і 6%) і 7% (9% і 4%) їсть погано. Проблеми зі сном мають місце у 16% дошкільників (20% і 14%) та 18% першокласників (11% і 23%), тоді як лише 40% дошкільників (39% і 40%) та 42% першокласників (42% і 43%) швидко засинає.

На думку педагогів, 83% дошкільників (відповідно 78% і 87%) і 72% учнів першого класу (64% і 81%) мають приємну зовнішність, негативну оцінку за цим показником не отримала жодна дитина.

Оцінюючи отримані дані загалом, вкажемо на такі тенденції: 1) на жаль, у значної частини дітей сьогодні спостерігаються виражені симптоми ослабленого здоров'я, що не може не впливати негативно як на їх навчальні успіхи, так і на загальний особистісний розвиток; 2) адаптація дітей до шкільного життя в умовах НВК загалом проходить у «м'якій» формі, не спричиняючи погіршення їх стану здоров'я та продукування негативних психоемоційних станів.

2 параметр – *Рівень розвитку пізнавальної сфери* – включав загальну оцінку інтелектуальної сфери дитини, оцінку її успіхів в образотворчому мистецтві, в танцях та співах, вміння висловлюватися та вміння конструювати.

На думку експертів, 51% дошкільників (32% хлопчиків і 68% дівчаток) та 50% учнів першого класу (відповідно 33% і 64%) гарно малюють і ліплять, водночас навички образотворчої діяльності недостатньо розвинуті у 8% дошкільників (13% і 5%) та 4% першокласників (7% хлопчиків і жодної дівчинки). 47% дошкільників (відповідно 26% і 64%) та 61% учнів першого класу (45% і 77%) вміє добре танцювати і співати, тоді як ці вміння слабо виражені у 13% дошкільників (23% хлопчиків і 8% дівчаток) і 6% першокласників (9% і 2%). 43% дошкільників (33% і 52%) і половина учнів першого класу (49% і 49%) вміє гарно розповідати казки та різні історії. Недостатній мовленнєвий розвиток та відсутність сформованості вищезазначених вмінь спостерігається у 14% дошкільників (відповідно 25% і 6%), зменшуючись у першому класі до 3% (5% хлопчиків і жодної дівчинки). Навдивовижу, але на думку експертів майже не виявилось дітей з несформованими навичками конструювання: всього 1% серед дошкільників (при цьому всі із них були хлопчиками) та 0% серед учнів першого класу. Водночас, у 64% дошкільників (відповідно 62% і 61%) та у 71% першокласників (73% і 64%) такі навички мають високий рівень розвитку.

Нарешті, на думку педагогів, у 61% дошкільників (відповідно 55% і 69%) та у 89% першокласників (87% і 92%) інтелектуальний розвиток відповідає

вікових нормам, а у 22% дошкільників (відповідно 19% і 22%) і 8% учнів першого класу (7% і 8%) є дещо вищим за вікові норми.

Оцінюючи отримані дані загалом, вкажемо на такі тенденції: 1) рівень розвитку пізнавальної сфери абсолютної більшості дітей на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку в умовах НВК загалом відповідає віковим нормам (або й дещо обганяє останні), що знаходить своє вираження за всіма показниками; 2) за всіма виділеними показниками дівчатка, на думку педагогів, випереджують хлопчиків.

З параметр – *Особливості саморегуляції* – включав такі показники як самостійність, настирність у досягненні поставленої мети, працелюбність та рішучість, впевненість в собі.

Педагоги-експерти вважають, що 52% дошкільників (33% хлопчиків та 64% дівчаток) і 58% першокласників (відповідно 49% і 68%) за будь-якої ситуації прагне до самостійності, водночас 8% дошкільників (14% хлопчиків і жодної дівчинки) та 6% першокласників (відповідно 7% і 4%) завжди намагається її уникнути, бажаючи, щоб інші приймали рішення за них. Дещо дивною виглядає та обставина, що вже на цьому віковому етапі оцінка рівня самостійності хлопчиків виявляється набагато нижчою у порівнянні з оцінкою рівня самостійності дівчаток, що пов'язано, на нашу думку, передусім з особливостями педагогічної позиції дорослих (як показано в ряді досліджень, педагоги часто схильні оцінювати більш самостійною ту поведінку, що відповідає їх власним нормативним уявленням, внаслідок чого істотно вищий рівень конформності дівчат цього віку часто оцінюється виховательками, висловлюючись метафорично, як «нормативна самостійність»).

Опосередкованим підтвердженням сказаного можуть послугувати і дані, отримані за іншими показниками. Так, 53% дошкільників (36% хлопчиків і 65% дівчаток) та 52% першокласників (відповідно 42% і 60%) були оцінені педагогами як працьовиті, трудолюбиві, котрі завжди і охоче виконують завдання дорослих; у 43% дошкільників (57% і 34%) і 47% першокласників (56% і 40%) прояви працьовитості були оцінені як нестійкі, а 3% дошкільників (6% і 1%) та 1% першокласників (2% хлопчиків і жодна дівчинка) отримали оцінку «завдання дорослих виконує погано, працювати не любить».

На думку педагогів, 54% дошкільників (39% хлопчиків та 65% дівчаток) та 49% першокласників (відповідно 40% і 57%) намагається завжди доводити розпочату справу до завершення, тоді як 7% (13% і 3%) та 6% (всі хлопці, 11% від загальної кількості), за звичай, розпочате до кінця не доводять. І, нарешті, експерти оцінили 36% дошкільників (32% і 43%) і 48% учнів першого класу (49% і 43%) як рішучих та впевнених в собі, водночас 12% дошкільників (20% і 6%) і 7% першокласників (11% і 2%) були поціновані як невпевнені.

Оцінюючи отримані дані загалом, вкажемо на такі тенденції: 1) на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку в умовах НВК у дітей спостерігається певне зростання рівня саморегуляції за всіма

показниками; 2) за більшістю показників (рівно як і за динамікою останніх) дівчатка випереджують хлопчиків, хоча ці відмінності рідко суттєві; виняток складає показник «рішучість, впевненість в собі», за яким у хлопців, на відміну від дівчаток, спостерігається виражена позитивна динаміка.

4, і найбільш важливий для нас, параметр – *Взаємини з дорослими і однолітками* – включав одинадцять показників, виявляючи при цьому у знятому вигляді і решту параметрів.

На думку педагогів-експертів, 75% дошкільників (70% хлопчиків та 78% дівчаток) є товариським з дорослими. Водночас як замкнуті були охарактеризовані лише 2% з них (відповідно 1% і 3%), а решта – 23% (29% і 19%) – отримали оцінку як малотовариські. Стосовно учнів першого класу, то тут число товариських з дорослими дітей зменшується до 66% (58% і 75%), тоді як кількість замкнутих зростає до 7% (7% і 6%). Найчастіше така замкнутість проявляються відносно незнайомих та малознайомих людей, приміром, нових педагогів, хоча деякі діти, передусім хлопчики, мають труднощі у спілкуванні і з добре знайомими дорослими. 52% дошкільників притаманна готовність завжди виконувати вимоги та розпорядження дорослих, причому серед дівчаток цей відсоток набагато вищий (62% проти 35%), а ще 39% (55% хлопчиків і 32% дівчаток) бувають як слухняними, так і неслухняними. Ці дані дещо змінюються у першому класі, де готовність завжди виконувати вимоги та розпорядження дорослих проявляє 59% дітей (55% хлопчиків і 66% дівчаток), причому значно зростає така готовність саме у хлопчиків. Буває неслухняною у більшості випадків лише 3% першокласників (до цієї групи попали лише хлопчики).

Майже не відрізняються від представлених і загальні дані за показником товариськість з іншими дітьми. Такими були охарактеризовані 70% дошкільників (відповідно 70% і 69%) та 65% першокласників (64% і 66%). Водночас замкнутими виявився 1% дошкільників (1% і 1%) і 3% учнів першого класу (4% і 2%). Як бачимо, відмінності між хлопчиками та дівчатками за цим показником практично відсутні, абсолютна більшість дітей з задоволенням спілкується з однолітками, у більшості випадків вони воліють проводити час з іншими дітьми, чим знаходитися на самоті (при цьому лише третина з них з не меншою легкістю займається різними заняттями і на самоті).

Отримані дані перегукуються певною мірою з висновками, зробленими В.В.Абраменковою, яка зауважує, що соціальний простір стосунків «...сприймається дітьми як розділений на дві частини – стосунки з дорослими і стосунки з однолітками. При цьому взаємини з однолітками сприймаються емоційно більш позитивно, а світ дорослих представлений у картині світу дитини як щось від неї відділене, а інколи і загрозливе» [Абраменкова, 203].

Цікаво проаналізувати отримані дані за тими показниками, через які і проявляється, власне, товариськість до інших дітей. Так, 29% дошкільників (23% і 34%) та 25% першокласників (22% і 32%) виявили готовність виконувати лідерські функції, вміння організовувати інших дітей у різних видах діяльності. Ще 38% дошкільників (39% і 35%) та 48% першокласників (53% і 42%) однаково успішно виконує у спільній діяльності як роль

організатора, так і роль підлеглого. Водночас значна частина дітей має досвід лише виконавської діяльності у спільних заняттях, не беручись їх організувати. Це стосується 33% дошкільників (38% і 31%) та 27% першокласників (25% і 26%). Вбачаємо тут значний резерв можливостей для прикладання педагогічних зусиль.

Більшість дітей сприймається педагогами як неагресивні. Таку характеристику отримало 78% дошкільників (відповідно 71% і 79%) та 73% першокласників (64% і 85%). Агресивними педагоги вважають лише 4% дошкільників (6% і 3%) та 3% першокласників (порівню хлопчиків і дівчаток). При цьому 68% дошкільників (52% і 78%) і 66% першокласників (55% і 83%) вміє дружно, без конфліктів проводити разом час, а часто свариться з іншими дітьми тільки 4% дошкільників (7% хлопчиків проти 3% дівчаток) і 7% першокласників (значуще, що це лише хлопчики, 13% від загальної кількості останніх). Цікаво, що у випадку розвитку конфліктів з іншими дітьми лише 22% дошкільників (відповідно 25% і 23%) та 15% учнів першого класу (20% і 8%) часто скаржитись дорослим на інших дітей, а ще 20% дошкільників (20% і 19%) та 22% першокласників (24% і 19%) ніколи цього не робить.

Загалом, діти досить справедливі в ставленні та оцінках один одного. При цьому 64% дошкільників (лише 49% хлопчиків і 75% дівчаток) завжди виявляють цю властивість у взаєминах з однолітками, намагаючись мирити їх у випадках конфліктів та сварок, а ще 33% (48% і 21%) роблять це від випадку до випадку. При переході до першого класу число дітей, які завжди намагаються бути справедливими у взаєминах з іншими дітьми зростає до 73% (65% і 85%), при цьому має місце виражена динаміка саме у хлопчиків. Тих, хто завжди не справедливий до однолітків, залишається до першого класу 3% (серед них лише хлопчики).

На думку педагогів-експертів, лише 34% дошкільників та 35% учнів першого класу є дуже вразливими дітьми. Симптоматично, що більшість таких дітей як у старшому дошкільному, так і в молодшому шкільному віці саме хлопчики. Таких виявилось 38% проти 34% серед дошкільників. А з переходом до першого класу кількість дуже вразливих хлопчиків значно зросла (45% проти 23% серед дівчаток). Як зовсім невразливих було оцінено 10% дошкільників (відповідно 9% і 12%) та 12% першокласників (7% і 15%). Отримані дані можна пов'язати, на наш погляд, з особливостями емоційного розвитку хлопців та дівчаток на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку та більш успішною соціалізацією дівчаток цієї вікової групи.

67% дошкільників (55% і 75%) та 67% першокласників (62% і 75%) виявляють високий рівень емпатичності, завжди співчують іншим дітям, коли ті чимось засмучені, а ще 30% дошкільників (39% і 23%) та 31% молодших школярів (36% і 23%) співчуває іншим від випадку до випадку. Здатність до співпереживання тісно пов'язана з готовністю до подільчivosti з іншими дітьми. Так, 74% дошкільників (72% і 74%) і децю менше – 66% учнів першого класу (64% і 68%) охоче діляться іграшками та солодощами з іншими дітьми, зокрема, з товаришами по спільних заняттях. І лише 5%

дошкільників (6% і 4%) та 2% першокласників (до цієї групи попали лише хлопчики) роблять це неохоче.

Оцінюючи отримані дані загалом, зауважимо таке: 1) на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку в умовах НВК мають місце позитивні (або, як мінімум, відсутність негативних) тенденції в розвитку майже всіх показників даного параметру; 2) соціалізація дівчаток, загалом, протікає більш ефективно та з меншим числом суперечностей; 3) у дітей (передусім, хлопчиків) спостерігається наростання труднощів у спілкуванні з дорослими, пов'язане як з появою серед останніх незнайомих та малознайомих людей, так і з особливостями рівня саморегуляції та емоційного розвитку самих дітей.

Перспективи подальшого дослідження пов'язана з подальшим вивченням структури та особливостей вияву міжособистісних взаємин дітей з дорослими та однолітками, аналізом їх динаміки на етапі переході від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку, пошуку шляхів оптимізації в умовах НВК.

Література

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре/ В.В.Абраменкова. - М.-Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. - 416с.
2. Бодалев А.А. Психология общения/ А.А.Бодалев. - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. - 256с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте/ Л.И.Божович. - М.: Просвещение, 1968. - 290с.
4. Заброцький М.М. Основи вікової психології/ М.М.Заброцький. - Тернопіль: Навчальна Книга – БОГДАН, 2009. - 112с.
5. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка/ М.И.Лисина. - М.-Воронеж: МОДЭК, 1998. - 340с.
6. Реан А.А., Коломенский Я.Л. Социальная педагогическая психология/ А.А.Реан, Я.Л. Коломенский. — СПб.: Питер, 2000. - 400с.

In the article are presented and discussed the results of experimental studies of peculiarities of formation of interpersonal relations of children at educational complexes at the stage of transition from senior pre-school to junior school age.

Key words: *intercourse, interpersonal relations, senior pre-school age, junior school age*